

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

УДК 341.341
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2022.28.05>

ГРОМОВЕНКО К. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету

ГОДЖЕК Я. С.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії IV курсу
спеціальності 293 – Міжнародне право
кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ГАРАНТІЙ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню гарантій статусу військовополонених в міжнародному праві. Згідно з нормами міжнародного гуманітарного права до жертв збройного конфлікту, поряд з цивільним населенням, пораненими, хворими та особами, що потерпіли корабельну аварію, визнаються військовополонені. Мета військового полону полягає в тому, щоб припинити участь зазначеної категорії в бойових діях.

Позначено, що Женевська конвенція про поводження з військовополоненими визначає категорії осіб, які вважаються військовополоненими і, які потрапили у владу ворога. Саме Женевська конвенція та Додатковий протокол I до Женевської конвенції визначають статус військовополонених та прописують гарантії їх статусу.

Підкреслено, що право на поводження, як з військовополоненими мають деякі інші категорії осіб, що не вважаються військовополоненими, наприклад, медичний і духовний персонал. Позначено особливості їх статусу.

Проаналізовано, що в період знаходження в полоні військовополонений користується своїми правами і свободами, але з певними обмеженнями. Однак, військовополонений – не злочинець, а обеззброєний противник, який тимчасово перебуває у владі ворожої держави, тому позбавлення його волі повинно носити попереджувальний, а не каральний характер. Саме на цьому аспекті наголошують норми міжнародного гуманітарного права.

Запропоновано поділити та систематизувати гарантії прав військовополонених на особисті, політичні, соціально-економічні та культурні. Такий умовний поділ ми можемо побачити і у змісті Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.

Підкреслено, що жоден військовополонений не може бути підданий фізичному каліцтву або експерименту, забороняється дискримінація за ознакою раси, кольору шкіри, релігії, соціального походження. Вони так само мають право на повагу до їхньої особистості і честі, а до жінок слід ставитися з усією належною їх полу повагою і поводитися з ними в усіх випадках не гірше, ніж з чоловіками.

Позначено, що військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність. Військовополоненим надається свобода для виконання обрядів їх релігій, включаючи відвідування богослужінь.

Військовополонені мають право шляхом таємного голосування кожні шість місяців обирати довірених осіб, які повинні представляти їх інтереси перед військовою владою держави утримання, в міжнародних неурядових організаціях та інших установах.

Проаналізовано деякі окремі гарантії захисту соціально-економічних і культурних прав військовополонених. Зокрема, надання лікарської допомоги, розміщення військовополонених у таборах, які повинні відповідати заходам безпеки, санітарним, медичним і гігієнічним вимогам. Окремі приміщення мають бути для чоловіків і жінок. Забезпечення військовополонених необхідним одягом, взуттям та білизною. Важливе місце серед гарантій займають гарантії судового справи.

Зроблено висновок, що основні гарантії статусу військовополонених – це мінімальний захист, який стосується всіх осіб, які перебувають під владою держави, що тримає у полоні.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, військовополонений, гарантії, Женевська конвенція, статус військовополоненого, обмеження прав.

Постановка проблеми. Міжнародне гуманітарне право містить норми, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів. У ньому також визначаються механізми, призначені для забезпечення дотримання цих норм.

Найбільшою мірою відбувається порушення саме прав військовополонених, оскільки саме ця категорія осіб завдавала дуже істотної шкоди супротивнику. Отже, дослідження гарантій статусу військовополонених є актуальним та доцільним, з огляду і на сучасний збройний конфлікт в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти статусу військовополонених та режим військового полону досліджували такі науковці як А. В. Войціховський, М. А. Грига, М. В. Грушко, К. П. Горда, І. М. Жаровська, В. Лисик, Я. В. Міняйлук, В. Й. Пашинський, В. Репецький та ін. Однак в більшості наукових праць достатня увага саме питанню гарантій статусу військовополонених – не приділялась.

Метою цієї статті є дослідження гарантій статусу військовополонених в міжнародному праві та їх систематизація.

Виклад основного матеріалу. Цілком правильним є визначення міжнародно-правових гарантій, що стосується, в тому числі, гарантування прав військовослужбовців можна зустріти в окремих працях нау-

ковців. На думку Г. Г. Шмельової «міжнародно-правові гарантії прав і свобод людини й громадянина – це передбачена міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями та іншими міжнародними документами система міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється дотримання, забезпечення, охорона і захист прав, свобод і законних інтересів людини» [1, с. 102]. В. Й. Пашинський зазначає, що «міжнародно-правове регулювання правового статусу військовослужбовців здійснюється на основі правових норм, що містяться в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які є частиною національного законодавства України» [2, с. 41].

Міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) встановлює, що будь-який комбатант, який потрапив у владу ворога, є військовополоненим [3].

Дуже важливе значення має ст. 17 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими (далі – ЖК III), яка закріпила положення про те, що військовополонені ні за яких обставин не можуть повністю або частково відмовитися від прав, які надає їм норми міжнародного гуманітарного права [3].

Учасники бойових дій, що потрапили у владу протидорчої сторони, визнаються військовополоненими і користуються захистом передбаченої ЖК III. Зміст ст. 45 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (далі – ДП I) свідчить про те, що підставою визнання особи військовополоненим є:

– по-перше, особа має право на цей статус, оскільки в повній мірі відповідає ознакам містяться в нормах МГП;

– по-друге, сторона, до якої належить захоплене обличчя, зажадала від протидорчої сторони надання статусу військовополоненого такій особі, шляхом подання відповідного повідомлення [4].

При цьому слід мати на увазі, що порушення норм МГП учасниками бойових дій не є підставою для позбавлення їх статусу військовополоненого. Крім того, якщо мали місце обставини, що дають підставу протидорчої сторони вважати, що особи, які брали безпосередню участь у бойових діях, не можуть надіятися статусом військовополоненого, то всі сумніви трактуються на користь захопленого особи, як володіє статусом військовополоненого і знаходиться під захистом ЖК III до того моменту, поки його статус не буде визначено компетентним судом.

Право на поведження, як з військовополоненими мають деякі інші категорії осіб, що не вважаються військовополоненими, наприклад, медичний і духовний персонал. Вони будуть продовжувати виконувати свої медичні та духовні обов'язки в інтересах військовополонених. Їм буде дозволено періодично відвідувати військовополонених (ЖК ст. 33). Різниця між статусом військовополоненого і правом на поведження як з військовополоненим є важливим. Шарлота Ліндсей позначає: «хоча

право на поводження, як з військовополоненим, забезпечує те, що особам, підданим позбавлення волі, надаються всі гарантії – а не тільки мінімальні гарантії, зазначені в статті 75 ДП I, – тим не менш, вони можуть переслідуватися в судовому порядку за участь в бойових діях» [5].

Згідно ЖК III військовополоненими визнаються потрапили у владу ворога такі особи:

– особовий склад збройних сил, а також особовий склад ополчення і добровольчих загонів, що входять до складу цих збройних сил;

– особовий склад інших ополчень і добровольчих загонів, включаючи особовий склад організованих рухів опору. Однак, для поширення на ці формування режиму воєнного полону, вони повинні відповідати таким умовам:

- 1) мати на чолі особу відповідальну за своїх підлеглих;
- 2) мають певний і виразно видимий видали відмітний знак;
- 3) відкрито носять зброю;
- 4) дотримуються в своїх діях законів і звичаїв війни.

При відсутності хоча б одного із зазначених умов, особовий склад втрачає право на набуття статусу військовополоненого і може розглядатися як цивільна особа з притягненням його до кримінальної відповідальності за незаконне участь у бойових діях проти ворога.

– особовий склад регулярних збройних сил, який підпорядковується уряду, що не визнаному тримає його в полоні державі;

– військові кореспонденти, постачальники, інші особи, які йдуть за збройними силами;

– члени екіпажу торгового флоту і цивільної авіації;

– населення неокупованої території, взялося за зброю, якщо воно відкрито носить зброю і дотримується законів і звичаїв війни [6, с. 343–344].

Захоплення в полон може здійснюватися різними способами: комбатант може здатися військам противника, кинувши свою зброю, викинувши білий прапор або піднявши руки вгору; здача може бути також колективною і стати результатом місцевої або загальної капітуляції. Полон може також здійснюватися, коли комбатант поранений і лежить, не надаючи опору, на території, яку захоплює ворог. Особи, які здаються і які вийшли з бою в результаті поранення або хвороби, не повинні піддаватися нападу [7, с. 48].

За існуючим положенням військовополонені знаходяться у владі ворожої держави, а не окремих осіб або військової частини, які взяли їх у полон, і це держава несе міжнародно-правову відповідальність за гуманне поводження з ними.

Що ж стосується безпосереднього поводження з військовополоненими, то згідно ДП I забороняється віддавати наказ не залишати нікого в живих, погрожувати цим противнику і вести військові дії на такій основі. При цьому треба зазначити, що військовополонений – не злочинець, а обеззброєний противник, тимчасово перебуває у владі ворожої держави, тому

позбавлення його волі повинно носити попереджувальний, а не каральний характер.

Отже, констатуємо, що поки виникають збройні конфлікти, проблема правового захисту прав і свобод військовополонених заслуговує пильної уваги. Певною мірою права військовополонених і гарантії їх захисту закріплені в ЖК III і ДП I. При дослідженні прав військовополонених слід враховувати ту обставину, що в юридичній науці права і свободи традиційно поділяються на три основні групи: 1) особисті; 2) політичні; 3) соціально-економічні та культурні. Доцільно і гарантії прав поділити на ці три групи, зокрема, гарантії прав військовополонених. Такий умовний поділ ми можемо побачити у змісті самої ЖК III.

Особисті права – вважаються природженими і невід’ємними для кожної людини незалежно від його громадянства, статі, віку, раси, етнічної або релігійної приналежності, необхідні для охорони життя, гідності і свободи людини. Жоден військовополонений не може бути підданий фізичному каліченню або науковому або медичному експерименту, забороняється дискримінація за ознакою раси, кольору шкіри, релігії, соціального походження. Вони так само мають право на повагу до їхньої особистості і честі. Згідно ст. 14 ЖК III до жінок слід ставитися з усією належною їм полу повагою і поводитись з ними в усіх випадках не гірше, ніж з чоловіками. Дані положення діють і стосовно учасників національно-визвольних воєн і рухів опору.

Також військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, якою вони користувалися під час захоплення в полон. Однак держава, яка тримає в полоні може обмежити не саму правоздатність, а здійснення пов’язаних з нею прав в тій мірі, в якій цього вимагають умови полону.

Після полону військовослужбовець на допиті зобов’язаний повідомити тільки свої прізвище, ім’я та звання, дату народження і особистий номер або іншу рівноцінну інформацію. Гроші та цінні речі можуть бути відібрані у військовополоненого лише для забезпечення їх охорони. Військовополоненим дозволяється носіння знаків розрізнення і відзнаки.

Військовополоненим надається свобода для виконання обрядів їх релігій, включаючи відвідування богослужінь, за умови дотримання ними дисципліни, встановленої військовими властями. Військовополоненим, які є служителями культу, але не входили до складу військового духовенства в своїй армії, надається право безперешкодно брати участь у свої обов’язки серед одновірців.

Військовополонені підпадають під дію законів, статутам і наказам, що діють в Збройних силах держави, що тримає в полоні. За скоєні вчинки військовополоненого може судити тільки військовий суд. Забороняються будь-які колективні покарання за індивідуальні проступки. По відношенню до військовополонених не повинні застосовуватися

жодні фізичні або моральні тортури, погрози, образи, обмеження або переслідування за відмову дати будь-які відомості. Не може бути заходом дисциплінарного впливу затримка або уповільнення доставки поштової кореспонденції [3].

Політичні права і свободи, як правило, тісно пов'язані з приналежністю до громадянства певної держави. Однак, в контексті військовополонених, ми їх розуміємо наступним чином. У всіх місцях утримання військовополонених, за винятком тих, де знаходяться офіцери, військовополонені мають право шляхом таємного голосування кожні шість місяців обирати довірених осіб, які повинні представляти їх перед військовою владою держави-покровительки, МКЧХ і будь-якою іншою організацією, яка надає їм допомогу. Крім того, військовополонені повинні мати необмежене право звертатися до представників держави-покровительки або через довірену особу або безпосередньо, якщо вони вважають це за необхідне для того, щоб привернути увагу до тих моментів режиму полону, стосовно яких у них є скарги [8].

Соціально-економічні та культурні права. У міжнародно-правових актах найбільш повне закріплення і відображення знайшли гарантії захисту соціально-економічних і культурних прав військовополонених. Держава, що тримає в полоні Держава зобов'язана безкоштовно забезпечити утримання військовополонених, а також надання лікарської допомоги.

У міжнародно-правових актах вирішена проблема соціально-побутового облаштування військовополонених. З цією метою визначено, що приміщення табору повинні відповідати заходам безпеки, санітарним, медичним і гігієнічним вимогам. При цьому повинні бути передбачені окремі приміщення для чоловіків і жінок. Приміщення необхідно в достатній мірі опалювати, освітлювати і вживати заходів щодо захисту їх від вогкості.

Для того, щоб підтримувати хороший стан здоров'я військовополонених і не допускати втрату ваги, їм необхідна різноманітна і якісна їжа і в достатній кількості. Працюючим військовополоненим, в залежності від роботи якої вони виконують, належить додаткове харчування. Питна вода у військовополонених повинна бути в достатній кількості.

При цьому, забороняються колективні покарання, пов'язані з обмеженням харчування.

Забезпечення військовополонених необхідним одягом, взуттям та білизною здійснюється з урахуванням кліматичних умов місцевості.

З метою попередження виникнення епідемій тримає в полоні Держава зобов'язана вживати необхідних заходів для забезпечення чистоти і сприятливого для здоров'я стану таборів.

Військовополонені мають право займатися інтелектуальною, освітньою та спортивною діяльністю, включаючи фізичні вправи і спортивні ігри, і перебувати на відкритому повітрі.

Працездатні військовополонені, крім робіт з управління, обладнання та утримання в порядку свого табору, можуть залучатися лише до

робіт, які не носять військового характеру і не переслідують військові цілі: тобто в сільському господарстві, які видобувають або обробляють галузях промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості, а також на громадських робіт і будівництві, що носять військовий характер або мають військові цілі; роботам на транспорті або вантажно-розвантажувальних робіт, які не мають військового характеру або призначення; торговельної діяльності, мистецтві чи ремеслі; роботам по домашньому господарству; наданням комунальних послуг, що не мають військового характеру або призначення [3]. Від унтер-офіцера можна вимагати тільки здійснення нагляду за роботами. Що ж стосується офіцерів та прирівняних до них осіб, то вони ні в якому разі їх не можна примушувати до робіт. Жоден військовополонений не може бути використаний на небезпечних роботах без добровільної згоди. Слід враховувати і ту обставину, що будь-яка робота, яка виконується військовополоненими, повинна справедливо оплачуватися [9, с. 221].

Відповідно до вимог ЖК III кожен військовополонений після взяття в полон направляє дві поштові картки на адресу своєї родини і Центрального Агентства у справах військовополонених з повідомленням про взяття в полон, стан здоров'я та зазначенням адреси. Військовополонені не можуть бути позбавлені права листування з родиною. Вони мають право отримувати посилки з продуктами харчування, одягом та іншими, не забороненими предметами. Військовополонений отримує посилки, веде переписку з рідними, близькими, зацікавленими особами. Обмеження може стосуватися тільки відправки кореспонденції до двох листів і чотирьох карток в місяць [9, с. 222].

Після закінчення військових дій військовополонені в як найкоротший термін повинні бути звільнені і репатрійовані. Однак це положення не поширюється на військовополонених, проти яких порушено кримінальне переслідування, а так само на тих військовополонених, які засуджені за законами тримає в полоні держави за військові злочини або злочини проти людяності, скоєні ними до взяття в полон. Військовополоненим повинні бути повернуті гроші і цінні речі, взяті на зберігання, і дозволений вивіз особистих речей.

Гарантії судового розгляду є частиною основних гарантій, тобто вони повинні бути надані полоненим, навіть якщо не визнаний їх статус як військовополонених. Військовополонений має право на кваліфікованого захисника, адвоката, перекладача, подачу апеляції і касаційної скарги і т.п.

В даному випадку мова йде про надання особі, яку не визнали військовополоненим, таких самих гарантій, які надаються під час здійснення правосуддя цивільному населенню в період збройного конфлікту міжнародного характеру.

Висновки. З огляду на викладене, можна зробити наступні висновки:

1. Поки існує війна і збройні конфлікти питання правового захисту військовополонених вимагатиме постійної уваги.

2. У ЖК III досить докладно розглядаються права військовополонених протягом усього періоду перебування в полоні.

Таким чином, основні гарантії, закріплені в ЖК III та ДП I, являють собою мінімальний захист, придатний до всіх осіб, незалежно від їх статусу, які перебувають під владою сторони, що бере участь в міжнародному збройному конфлікті. Конкретні види захисту, що надаються нормами міжнародного гуманітарного права, залежать в першу чергу не від ситуації, в якій дані особи потрапляють у владу супротивника, а від їх міжнародно-правового статусу. Тому, потребують подальшого уточнення та вдосконалення гарантії прав військовополонених.

Література:

1. Шмельова Г.Г. Міжнародно-правові гарантії прав людини: загальнотеоретичний аспект. *Правові новели*. 2014. № 1. С. 99–103.
2. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.02. Київ, 2007. 205 с.
3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 17.10.2021).
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_199 (дата звернення: 17.10.2021).
5. Lindsay Ch. Women and war. *International Review of the Red Cross*. 2000. № 839. URL: <http://surl.li/eialp> (дата звернення: 17.10.2021).
6. Войціховський А.В. Міжнародне право: Навчальний посібник. Харків, 2020. 544 с.
7. Міжнародне гуманітарне право / Міжнародний Комітет Червоного Хреста. Женева, Швейцарія, 2020. 112 с. URL: <http://surl.li/eiamn> (дата звернення: 17.10.2021).
8. 27th International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Res 1. URL: <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/resolution/27-international-conference-resolution-1-1999.htm> (дата звернення: 17.10.2021).
9. Годжек Я. С. Нормативні гарантії статусу військовополонених в міжнародному праві та їх значення для України. *Право і суспільство*. № 3. 2020. С. 218–223.

Hromovenko K., Hodzhek Ya. The concept of guarantees of the status of prisoners of war in international law

Summary. The article is devoted to the study of guarantees of the status of prisoners of war in international law. According to the norms of international humanitarian law, prisoners of war are recognized as victims of armed conflict, along with civilians, wounded, sick and shipwrecked persons. The purpose of military captivity is to stop the participation of the specified category in hostilities.

It is noted that the Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War defines the categories of persons who are considered prisoners of war and who have fallen into the power of the enemy. It is the Geneva Convention and Additional Protocol I to the Geneva Convention that determine the status of prisoners of war and prescribe guarantees of their status.

It is emphasized that the right to be treated as prisoners of war has some other categories of persons who are not considered prisoners of war, for example, medical and spiritual personnel. The peculiarities of their status are indicated.

It was analyzed that during the period of captivity, the prisoner of war enjoys his rights and freedoms, but with certain restrictions.

It is proposed to divide and systematize guarantees of the rights of prisoners of war into personal, political, socio-economic and cultural.

It is emphasized that no prisoner of war can be subjected to physical mutilation or experiment, discrimination on the basis of race, skin color, religion, social origin is prohibited.

It is noted that prisoners of war fully retain their civil legal capacity. Prisoners of war are given freedom to practice their religion, including attending religious services.

Prisoners of war have the right, by secret ballot, to elect proxies every six months who should represent their interests before the military authorities of the host state, in international non-governmental organizations and other institutions.

It was concluded that the main guarantees of the status of prisoners of war are the minimum protection that applies to all persons under the authority of the detaining power.

Key words: international humanitarian law, prisoner of war, guarantees, Geneva Convention, status of prisoner of war, limitation of rights.